

روایتی درباره سنت سفر پیاده به مشهد در دهه آخر صفر که با گذشت زمان رونق بیشتری گرفته است

همه راه ها به مشهد می‌رسد

سیده نعیمه زینبی| قصه‌های ماه صفر و دهه آخر آن و راه‌هایی که به مشهد ختم می‌شوند. حکایت‌هایی هستند که در منابع شیعی زیاد از آن‌ها یاد شده است. غربت امام هشتم^ع، باعث شده است زیارت بارگاه ثامن الحجج^ع در زمرة بافضیلت‌ترین زیارت‌ها و گاهی حتی مقدم بر زیارت کربلا دانسته شود. سفر مشهد از قدیم‌الایام که وسایل نقلیه به این وفور نبود، تنها با تحمل سختی راه و مشقت‌های زیاد و بیم راهزنان مسیر می‌شد اما با وجود این عاشقان حضرت دل به جاده می‌دادند و راه می‌افتادند. بعضی از اخبار این زائران که به سوی مشهد رهسپار می‌شدند در زمان‌های مختلف در مطبوعات و متن‌های تاریخی منعکس شده است که نشان می‌دهد از زمان شاه عباس صفوی سفر پیاده به سوی مشهد جسته‌وگریخته برنامه بعضی از زائران حضرت زائران بوده است. به مناسبت فرارسیدن شهادت حضرت ثامن‌الحجج^ع به سراغ تاریخچه کوتاهی از سفر پیاده به سوی یار رفته‌ایم و به آن از آینه مطبوعات و اسناد نگاهی انداخته‌ایم.

به سفرهای زیارتی مشهد رونق زیادی می‌داد. سنت روزنامه قدس به چاپ می‌رسد که در آن خسرو سیفی، ساکن شمیرانات تهران، فاصله این شهر تا مشهد را در مدت با پای پیاده می‌آید. از این تاریخ به بعد است که اخبار زائران پیاده روبه افزایش می‌گذارد. در سال ۱۲۷۲ خورشیدی اخبار متعددی از کاروان‌های پیاده در مطبوعات و جراید مختلف به چاپ می‌رسد. این تعدد اخبار در سال‌های بعد هم روند رو به فزونی دارد. روزنامه کیهان در ۲۸ خردادماه سال ۱۲۸۰ خبر از سفر پیاده شانزده‌باره مهدی جهانشاهی می‌دهد. بسیاری از زائران پیاده حضرت‌رضا^ع به یک‌بارسفر اکتفانمی‌کنند و بارها قدم در مسیر زیارت می‌گذارند. ساخت و بهبود مسیرهای بین‌راهی و ایجاد اماکن پذیرایی در میان راه هم اندک اندک کار را برای زائران حضرت‌رضا^ع راحت‌تر می‌کند. در سال ۱۲۸۹ خورشیدی روزنامه قدس درباره تعداد این زائران می‌نویسد: «بیش از ۱۰۵ هزار زائر برای حضور در مراسم سالروز شهادت امام‌رضا^ع پیاده‌وارد مشهد شدند.» این روند در سال‌های بعد نیز با افزایش امکانات جاده‌ای برای زائران و سرازیر شدن نذورات ادامه می‌یابد. تاجایی‌که در سال ۱۲۹۸ خورشیدی این تعداد به ۵۰۰ هزار نفر می‌رسد. البته بیماری کرونا در سال‌های بعد مانع حضور زائران در مشهد می‌شود تا با فروکش کردن آن دوباره پیاده‌روی به سوی مشهد جان تازه‌ای بگیرد تا امسال نیز بایک پیش‌بینی نیم‌میلیونی روبه‌رو باشیم.

- زائران پیاده و وقف‌هایی برای آنان

مسیر سختی که زائران در گذشته به سوی مشهد طی می‌کردند باعث می‌شد موقوفاتی مانند کاروان سرا، آب انبار، مهمان‌خانه و دارالشفا در بین راه و در خود مشهد برای رفاه زائران ساخته‌ووقف‌شود. این موقوفه‌ها

مصاحبه‌ای کوتاه با پژوهشگری که درباره تاریخ زائران پیاده کتاب نوشت

سفری از دوره قاجار تا کنون

تهیه شد. هدف ارائه تاریخچه‌ای کوتاه از سنت زائران پیاده به سوی حرم ائمه اطهار^ع بود. او با انجام این پژوهش به خوبی از تعداد اخبار در دوره‌های تاریخی مختلف مطلع است و براساس آن این تحلیل را ارائه می‌کند: «برسی مطبوعات به خوبی نشان می‌دهد که سنت پیاده‌روی به سوی حرم در دوره قاجار بوده است. البته در برخی‌ها و پس از سفرهای ناصرالدین‌شاه به مشهد افزایش چشمگیری داشته است. در دوره پهلوی اول سفرهای زیارتی محدود می‌شود. از دهه ۲۰ هر نوع عزاداری متوقف و ممنوع می‌شود و هیچ‌خبری از زائران پیاده وجود ندارد. دوباره از دهه ۳۰ اخباری از پیاده‌روی زوار را می‌بینیم و در مطبوعات مانند روزنامه خراسان و اطلاعات ما

و گرفتاری‌هایش به لطف امام‌رضا^ع حل‌شود. سال بعد پیاده از رشت تا مشهد به زیارت بیاید. خراط باسه نفر دیگر در دوازدهم فروردین راهی مشهد می‌شود و پس از ۲۴ روز به این شهر می‌رسد. خبر دیگر حدود یازده سال بعد در ۷ تیرماه سال ۱۳۴۴ خورشیدی به چاپ می‌رسد. در این گزارش یک کاروان کوچک – شامل یک شتر نذری و دو مرد کاشانی – پس از ۴۱ روز وارد شهر امام‌رضا^ع می‌شوند. خبر بعدی در ۳۱ مردادماه سال ۱۳۵۰ در روزنامه خراسان چاپ می‌شود و در آن یک هیئت پنجاه نفری با پای پیاده عازم مشهد می‌شوند و پس از ۵۴ روز پیاده‌روی به مشهد می‌رسند. حاج شیخ جواد خراسانی سرپرستی این هیئت را برعهده دارد. او در مصاحبه خود می‌گوید: «این دومین سفری است که پیاده به مشهد مشرف می‌شویم. در سفر قبلی عده‌ای که پیاده به مشهد مشرف شدند یازده نفر بودند و این سفر چهل روز به طول انجامید و امسال همراهان ما نزدیک به پنجاه نفر می‌باشند و شاید در سفرهای آینده عده بیشتری از مشتاقان زیارت حضرت‌رضا^ع به این جمع بپیوندند.» همان‌طور که می‌بینید تعداد سفرهای پیاده به سوی مشهد در این زمان رو به افزایش گذاشته است.

- رواج پیاده‌روی به سوی مشهد پس از انقلاب

وقوع انقلاب و جنگی که به مدت هشت سال به کشورمان تحمیل شد بر روند صعودی زائران پیاده نیز اثرگذار بود تاجایی‌که نخستین خبری که از این نوع زیارت در میان مطبوعات پس از انقلاب منتشر می‌شود، مربوط به مهرماه سال ۱۳۶۷ خورشیدی است. در این سفر که روزنامه اطلاعات آن را پوشش می‌دهد یک رزمنده ۵۵ساله مسیر آزادشهر به مشهد را پیاده می‌پیماید. غلامحسین حاجیلری در مسیر بانصدکیلومتری به مدت هفت شبانه‌روز

● **شاه عباس، نخستین زائر پیاده‌ای که در تاریخ ثبت شده است**
هرچند زمانی که شاه عباس صفوی به سوی مشهد آمد، خبری از جراید و روزنامه‌ها نبود ولی این خبر در منابع تاریخی بسیار منعکس شده است تا اکنون شکی در وقوع آن نداشته باشیم. شاه عباس صفوی نخستین زائر پیاده حضرت‌رضا^ع نیست. امانخستین کسی است که سفر پیاده‌اش به سوی مشهد خبرساز شد و از آن ردونشانی در تاریخ وجود دارد و می‌توان در تاریخ عالم‌آرای صفوی و بسیاری از مکتوبات دیگر شرح آن را خواند. ظاهراً او در سال ۱۰۱۰ قمری با گروهی از افرادش مسیر اصفهان تا مشهد را در ۲۸ روز پیاده طی می‌کند تا جزو نخستین افرادی باشد که سفر پیاده به سوی مشهد را به ثبت می‌رسانند. طبق ادعای نویسنده در کتاب عالم‌آرای صفوی، این پادشاه صفوی برای ادای نذرش پای پیاده به مشهد می‌آید و مقرر می‌شود، «هرکس از امرا و ارکان دولت و ملازمان و مقربان میل زیارت مرقد این امام همام را دارد، سواره مراقت کند و شاه پیاده رفتن را به احدی تکلیف نمی‌کند.» شاه عباس به محض ورود به مشهد مقدس به زیارت حرم مطهر می‌رود. حسن امیرزاده در کتاب «زیارت وزائران مشهدالرضا^ع» می‌نویسد که او چند روزی در مشهد ساکن می‌شود و شب تا صبح در حرم مطهر امام‌رضا^ع می‌ماند و مانند خدام حرم مطهر به جاروکنشی صحن و روشن یا خاموش کردن شمع‌ها مشغول می‌شود. در این سفر شاه عباس وقفیات بسیاری نیز برای حرم دارد که آثار آن همچنان در شهر مشهد باقی است. تأمین آب مصرفی شهر مشهد، ایجاد نخستین خیابان شهر و طرح توسعه صحن عتیق‌رامی توان از مهم‌ترین اقدامات شاه عباس در سفرهای زیارتی‌اش برشمرد. شاه عباس با انتقال آب از چشمه گیلان و وقف آن، بخشی از آب مصرفی حرم مطهر و شهر مشهد را تأمین می‌کند.

- زائران پیاده در دوره قاجار

در اسناد دوره قاجار نیز گاهی به زائرانی برمی‌خوریم که پیاده به مشهد می‌آمده‌اند. از جمله زائران پیاده مشهد می‌توان به «شیخ اسماعیل»، از اهالی قزوین، اشاره کرد که در ماه ربیع‌الثانی سال ۱۲۹۳ قمری از آستان قدس درخواست کمک خرجی راه برای بازگشت به وطن خود کرده است. سند دیگری که در مرکز اسناد آستان قدس رضوی موجود است مربوط به «سید یاسین»، از سادات موسوی جبل‌عامل، است که طبق ادعای خودش در ماه محرم سال ۱۲۱۲ قمری پای پیاده به مشهد آمده و درخواست خرجی راه برای مراجعت به وطن خود کرده است. در سند دیگری در ماه محرم سال ۱۲۹۷ قمری که بازمستان مصادف بوده است، ردونشان زائری از اصفهان دیده می‌شود که بنا به نامه‌ای که نوشته اظهار کرده چهارمین مرتبه است با پای پیاده قدم‌درراه مشهد می‌گذارد. حاجی فریدون بروجردی نیز از زوار پیاده در این سال است. در سند دیگری نیز در همین سال کربلایی عباسعلی همدانی حدود چهل منزل پیاده به مشهد می‌آید. طبق اسناد در آن سال‌ها حاجی محمد و حاجی حسین که از اهالی بصره و در زمرة زائران غیرایرانی هستند نیز در ماه صفر سال ۱۳۰۰ قمری به زیارت امام هشتم^ع آمده‌اند. تنها خبر مطبوعات در این زمان مربوط به زائران پیاده مشهد به سوی عراق می‌شود. این خبر در ۲۳ شوال ۱۲۶۷ قمری در روزنامه وقایع اتفاقیه به چاپ رسیده است.

- زائران پیاده پیش از انقلاب

هرچه تاریخ معاصرتر می‌شود، نقش مطبوعات در انتشار اخبار مربوط به زائران نیز افزایش می‌یابد. ظاهراً از آغاز پیدایش مطبوعات تا سال‌های پیروزی انقلاب اسلامی فقط چندمرد خبر مربوط به این زوار در میان جراید دیده می‌شود. در یکی از نخستین اخبار درباره زوار، روزنامه خراسان در اردیبهشت سال ۱۳۲۳ خورشیدی به سلیمان خراط، از بازگانان رشت، اشاره می‌کند که نذر کرده‌بوده‌است اگر مشکلات

کتاب «زائران پیاده حرم مطهر امام‌رضا^ع» به‌روایت مطبوعات» دستاورد دوساله بررسی و مطالعه گزیده مطبوعات فارسی توسط سیدمهدی سیدقطبی و محمدمهدی مرتضوی فر است. این کتاب پژوهشی بر تاریخچه زیارت با پای پیاده در میان اسناد و مطبوعات است و اخبار زائران پیاده حرم قدس رضوی را از سال ۱۲۱۵ تا ۱۳۹۰ خورشیدی گرد هم آورده است. سیدقطبی برای یافتن این اخبار، از میان ۲۶ هزار و ۸۲۵ عنوان نشریه موجود در مدیریت امور اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی، ۱۶۶ عنوان را برگزید و ۱۱۰ هزار نسخه روزنامه را بررسی کرد تا مجموعه پیش‌رو را به چاپ رساند. به مناسبت فرارسیدن ایام

کفتارهایی در باب تاریخ و فرهنگ شهر بهشت (قسمت صد و پنجاهونهم)

برگی از تاریخ «عسکریه» به روایت سند ۱۲۶ ساله

مرضیه ترابی| برخلاف باور برخی از مردم مشهد، شهرک عسکریه، نزدیک به منطقه طرق که امروزه به بخشی از شهر مشهد تبدیل شده است، نه فقط منطقه‌ای تازه‌ساز و جدیدالسنکی نیست، بلکه سابقه‌ای طولانی در تاریخ آبادی‌های اطراف مشهد دارد. در «کتابچه میان ولایت» که در آن نام و آمار بسیاری از مزارع و قریه‌های اطراف شهر مشهد در دوره ناصرالدین شاه ثبت و ضبط شده است، می‌توان نام عسکریه را دید. علاوه بر این‌ها، به دلیل موقوفه بودن اراضی عسکریه، بخش مهمی از اسناد مربوط به این منطقه تاریخی، امروزه در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود که شایسته بررسی و مطالعه گسترده کتابخانه‌ای و میدانی است. در میان اسناد و مکتوبات به جامانده از دوره‌های قبل، کتاب «آثار الرضویه»، تألیف اسماعیل خان همدانی که در ابتدای عهد سلطنت مظفرالدین شاه به رشته تحریر درآمده، دارای اطلاعات و گزارش منحصر به فرد و جالبی از ماجرای اصلاح قنات عسکریه است.

این گزارش که از سوی شخصی به نام «شیخ عبدالغنی»، به عنوان فرد آگاه از وقایع، برای اسماعیل خان همدانی نوشته شده است، به تغییراتی مربوط می‌شود که حدوداً در سال ۱۲۶۳ قمری (۱۲۲۶ خورشیدی) در اواخر دوره محمدشاه قاجار و هنگام اوج گرفتن شورش سالار در این قنات کهن اتفاق افتاد. در متن این گزارش می‌خوانیم: «نظر به اطلاع و استحضار این خادم شریعت مطهر از بابت چاه‌های احدائی قنات عسکریه در اراضی طرق موقوفه آستانه عرش نشانه این است که چون مرحوم خلداشیان حاجی میرزا عسکری امام جمعه – که ظاهراً اصل مزعه عسکریه به نام وی نام‌گذاری شده است – بعد از مدتی که در قنات عسکریه کار کردند و از اجزای آب مأیوس شدند، مرحوم خلداشیان حاجی میرزا موسی خان متولی باشی آستانه مقدسه مرحوم شد؛ یعنی در سنه ۱۲۶۲... که سالار مدعی سلطنت بود. مرحوم امام جمعه احداث چند چاهی به طرف نهر طرح کردند به ملاحظه آنکه اهالی آستانه مقدسه مقهور سالار بودند و جهت پیشرفت کار، خود سالار هم ممانعت نکرد تا آنکه از نهر طرق و ده غیبی موقوفه آبی داخل قنات عسکریه شد و طاحونه هم بنا کرد.» شیخ عبدالغنی در ادامه به پایان شورش سالار و دوران نیابت تولیت عضدالملک اشاره می‌کند و می‌افزاید: «به تصدیق اهل خبره و حکم شرعی چاه‌های احدائی را مسدود کردند. تاکنون که ۴۵ سال است، مسدود [است] و مرحوم امام جمعه – طاب‌نراه – دیگر در مقام تنقیه رشته احدائی بر نیامدند و رشته قنات عسکریه می‌رود به داخل کوه و این رشته احدائی است که سمت نهر طرق می‌رود... [این گزارش نوشته شد] فی شهر محرم الحرام ۱۲۱۶». گزارش کتاب «آثار الرضویه»، صرف نظر از چشم‌انداز وضعیت منطقه عسکریه در عهد محمدشاه قاجار و ماجرای کم‌آبی در این ناحیه، می‌تواند ریشه‌های ایجاد یکی از مهم‌ترین مناقشات در اراضی زراعی اطراف مشهد را توضیح دهد. معمولاً برای احیای قنات‌های خشک شده یا کم‌آب، دست به احداث چاه‌هایی در پایین‌دست می‌زدند تا با ایجاد رشته چاه جدید، آب بیشتری استحصال و به مسیر قنات اصلی هدایت کنند؛ با این حال عامدانه یا غیرعامدانه، گاه این چاه‌های جدید با حوزه‌آبی قنات‌های مجاور تلاقی پیدا می‌کرد و همین مسئله، اسباب نزاع و درگیری می‌شد. ظاهراً در نمونه مربوط به قنات عسکریه، مسئله به‌صورت تصادفی با عنایت به موقوفه بودن هر دو قنات و ضرورت نداشتن رعایت حدود قنات‌ها، اتفاق افتاده است. به همین دلیل، بعد از احداث‌شده مخالفتی نکرد. نکته دیگر در این گزارش، ایجاد طاحونه (آسیاب) عسکریه در مسیر نهر قنات است که ظاهراً بعد از برگردن چاه‌های جدید، به دلیل افت خروجی آب، آن نیز دچار ابراد شده و از کار افتاده است.

«حسن زاده»، خانه‌ای با اسرار پنهان

زینبی ادر کوچه مستشاری که یک جاز میان کوچه‌شاهین فرا بازارچه سراب) سر باز کرده، خانه‌ای از دوره پهلوی اول بر جای مانده که در فهرست آثار ملی ایران با شماره ۱۳۳۶۸ در تاریخ ۲۵ مرداد ماه سال ۱۲۸۲ خورشیدی با نام خانه حسن زاده به ثبت رسیده است. این بنا از خانه‌های تاریخی باقی‌مانده از محله تاریخی سراب مشهد است که سال‌هاست کسی در آن سکونت ندارد و به همین خاطر راهزای خانه همچنان درونش پنهان مانده است. دکتر هادی ایوانی در کتاب خانه‌های تاریخی مشهد که اصلی‌ترین منبع نگاشتن این مطلب است، در این باره چنین گفته است: «علی‌رغم تلاش‌های زیاد، امکان برداشت داخلی آن میسر نگردید، بنابراین در این مجموعه فقط نماها و ساختار کلی خانه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.» حتی با بررسی پرورده ثبتی این بنا هم به ساختار داخلی آن پی نمی‌بریم و متروکه بودن بنای حسن زاده یکی از نقطه‌های مورد تأکید در این پرورده است. در روال ثبت این خانه نیز کارشناسان میراثی نتوانسته‌اند در درون آن راه پیدا کنند و اسرار مگوی این خانه درون آن دفن شده است.
ظاهراً مالکیت این بنا در اختیار خانواده حسن زاده است و به دلیل فوت بزرگان خاندان هم اکنون رها شده است. این بنا با زمین حدود ناصد متر مربع، در دو وجه شمال شرقی و جنوب غربی در دو طبقه ساخته شده است. وجه شمال شرقی حدود ۳۶۰ متر زیر بنا دارد و مساحت وجه جنوب غربی حدود ۱۸۷ متر است. این خانه دارای سه ورودی است، دو ورودی به توده اصلی و تاریخی بنا که ساختمانی مکعب شکل است و دیگری مستقیماً به حیاط خانه بازمی‌شود که ظاهراً در دوره پهلوی دوم به بنا افزوده شده است. یکی از ویژگی‌های خانه حسن زاده که آن را خاص می‌کند، سردر زیبا و کم نظیر آن است که می‌تواند چشم هر بیننده‌ای را به سوی خود بکشانند؛ سردری تخت با تزئینات فاخر آجرکاری و قاب بندی‌های زیبا و دو سنتوری بر روی در ورودی و پنجره بالای آن. همچنین سردر با قاب‌های کوچک کاشی با مضامین قرآنی مزین شده است. دو کتیبه سنگی حکاکی شده در دو طرف اصلی بنا از دیگر خصوصیات این سر در ویژه است. نمای دیگر بخش زمستان نشین که به سمت حیاط خانه است، پنجره‌های بلند و کشیده دارد تا آفتاب زمستان را به درون خانه راه دهد. درها و پنجره‌ها در این نما قاب‌های آجری دارند که در طبقه اول در میان سنتوری‌های زیبا قرار گرفته‌اند.